

Terechte vragen en houdbare verklaringen

In zijn intreerede september vorig jaar zei Wilterdink op een beslissend ogenblik: 'Een globaal antwoord moet hier volstaan'. Ik vroeg me toen af wanneer hij wel concreet antwoord zou geven. Figuratiesociologen geven uitgebreid weer welke trends ze willen verklaren en doen daarmee hun best vragen te vermijden die uitgaan van verschijnselen die zich nooit hebben voorgedaan. De verklaringen die ze voor deze tendensen opperen, getuigen van een lovenswaardig streven naar een omvattende theorie. Als het er echter om gaat die theorie uit te werken, geven figuratiesociologen vaker 'niet thuis'.

Het trof me dat Wilterdink in onderhavige uitgebreide versie van zijn oratie opnieuw stelt dat een globaal antwoord moet volstaan en de extra ruimte niet benut voor een concreet antwoord. Nu is die zin evenwel voorzien van een voetnoot naar een bijdrage aan een nog niet verschenen congresbundel. Destijds heb ik daar de voorlopige versie van bestudeerd. Ik kwam toen tot de slotsom dat de geopperde verklaring zo ver was uitgewerkt dat duidelijk werd a) uit welke algemene hypothesen ze bestaat en b) onder welke specifieke bijkomende veronderstellingen die hypothesen zijn toegepast. Maar er was weinig aandacht voor c) de juistheid van deze veronderstellingen en nog minder voor de houdbaarheid van deze hypothesen. Met mijn opmerking over algemene hypothesen zeg ik dat maar weinig d) nieuwe voorspellingen uit deze hypothesen zijn afgeleid en dat in nog beperktere mate is nagegaan e) wat er van deze afleidingen klopt. Ik besloot te wachten en blijf in afwachting. Want ik hield - en houd - vast aan het beginsel dat hoe treffend een verklaringsvraag ook is en hoe kunstig een verklaring ook mag wezen, de eerste proef op de som bestaat uit een antwoord op de vraag in hoeverre specifieke veronderstellingen opgaan en de tweede proef op de som uit een antwoord op de vraag in hoeverre nieuwe afleidingen uit algemene hypothesen kloppen.

Mijn kritiek op Wilterdink's oratie is niet dat de toetsing van nieuwe afleidingen ontbreekt. Dergelijk onderzoek voert voor een oratie te ver. En Wilterdink geeft ook nu aan welke algemene hypothesen hij hanteert. Maar met deze rede bij de aanvaarding van een vanwege

de Norbert Elias Stichting ingestelde leerstoel in de sociale wetenschappen, in het bijzonder de studie van lange-termijnprocessen, heeft Wilterdink de tekortkomingen in de wijze waarop tot nu toe het door Elias nagelaten programma is uitgevoerd, toch deels gelaten voor wat zij zijn. Elias besteedde in 1939 in zijn hoofdwerk beduidend meer aandacht aan de vaststelling van de trend naar beschaafd gedrag, het te verklaren verschijnsel, dan aan de bepaling van de trend naar de vestiging van het monopolie op de geweldsmiddelen en belastingen, de belangrijkste specifieke conditie waaronder hij de hypothese toepast dat de staatsvorming tot beschaving leidt. In het samenvattende hoofdstuk van deze studie sprak Elias over een ontwerp voor een theorie, daarmee aangevend dat het te vroeg is om nieuwe afleidingen te verwachten. In 1984 liet Wilterdink het hoofdstuk met verklaringen van zijn dissertatie niet volgen door een hoofdstuk waarin onvermoede implicaties van die verklaringen op hun houdbaarheid worden onderzocht en zelfs niet door een hoofdstuk waarin nieuwe voorspellingen worden afgeleid. De condities waaronder hypothesen worden toegepast, kregen toen bij Wilterdink minder aandacht dan bij Elias in 1939. In 1993 verwijst Wilterdink voor de specifieke veronderstellingen van zijn verklaring naar een studie die nauwelijks op hun houdbaarheid ingaat. Hoe veel verder zal de figuratiesociologie aldus op middellange termijn komen?

De vraagstelling van Wilterdink's oratie is de verklaring van de trend naar grotere inkomensverschillen in de landen van het Westen sinds het eind der jaren zeventig. Ze is verwant aan de probleemstelling van zijn dissertatie over de trend naar kleinere vermogensverschillen in Nederland sinds het eind der vorige eeuw. Deze aandacht voor vragen over veranderende ongelijkheden maakt duidelijk dat Wilterdink niet te pas en onpas de beschavingstrend verheft tot een hoofdvraag van de sociologie en dat zijn vraagstellingen aansluiten bij vragen die elders in de sociologie centraal staan. Ook in ander opzicht betekent de vraag van Wilterdink's rede vooruitgang in de figuratiesociologie. Elias pleitte voor vragen over lange-termijnprocessen en benutte etiquetteboekjes uit de veertiende tot negentiende eeuw. In *Zorg en de staat* bestudeerde De Swaan een wat langer tijdvak en in *Vuur en beschaving* ging Goudsblom terug naar het ontstaan van de mens. Ik benadruk hier niet dat Wilterdink zich met een vraag over een recente trend buiten zijn leeropdracht begeeft.

Die vraag is daar niet minder belangwekkend om. Bovendien stelt Wilterdink dat een bevredigend antwoord op de vraag waarom er de laatste jaren een trend naar grotere inkomensverschillen is, ook moet aangeven waarom eerder in deze eeuw de inkomensverschillen kleiner werden. Wilterdink's vraag over een recente trend en een omkering is opmerkelijk omdat tot nu toe dergelijke vragen door sommige figuratiesociologen werden weggewuifd met de stelling dat tijdelijke schommelingen ontwikkelingen op lange termijn niet van richting doen veranderen.

De terechtheid van de vraag waarom sinds het eind der jaren zeventig verschillen in inkomens groter worden, toont Wilterdink aan met statistische gegevens voor een zestal Westerse landen. Die betreffen veelal de inkomensaandelen van huishoudens die tot de hogere dan wel lagere decielen behoren. Wilterdink stelt in dit verband vast dat Nederland met enige vertraging de internationale trend volgt.

Vervolgens geeft Wilterdink een, naar zijn zeggen dicht bij de oppervlakte blijvende, verklaring van de recente trend naar grotere inkomensverschillen. Er zijn drie inkomensbronnen: kapitaal, arbeid en verzorgingsrechten, en de kapitaalinkomens stegen ten opzichte van de arbeidsinkomens, de uitkeringen gingen achterlopen bij de arbeidsinkomens, en de verschillen tussen de arbeidsinkomens van mensen met uiteenlopende opleiding en beroep namen toe. Deze beweringen staaft Wilterdink opnieuw met cijfermateriaal.

Van deze verklaring wil ik zeggen dat ze geen antwoord geeft op de gestelde vraag. Ze gaat namelijk voorbij aan veranderingen in de samenstelling van de bevolking van een land. Het mag zo zijn de AOW achterbleef bij de algemene inkomensontwikkeling, maar bleef het percentage bejaarden dat uitsluitend van AOW leeft hetzelfde? Het nam af wegens een trend naar een steeds hoger percentage bejaarden met aanvullend pensioen. Wat gebeurt er dan met decielverdelingen? Ik heb niet zo maar een antwoord op een dergelijke vraag bij de hand. Bovendien: het inkomen van mensen met alleen lagere school kan dalen ten opzichte van dat van hen met een universitaire opleiding, maar zegt dit iets over decielverdelingen als het percentage mensen met alleen lager onderwijs kleiner wordt en het percentage met een doctoraalbul stijgt? Tevens: als het inkomen uit kapitaal toeneemt, kan de totale inkomensverdeling nog wel gelijkjer worden.

Die verdeling hangt af van het percentage mensen dat inkomen uit zowel kapitaal als arbeid heeft. Tenslotte. Politiek rechts in Nederland beweert dat lagere uitkeringen tot minder werkloosheid leiden en wil uitkeringen verlagen. Het midden achtte het mogelijk en gewenst uitkeringen op peil te houden en een 'volumebeleid' te voeren. Impliceren dergelijke beleidsveronderstellingen altijd iets over deciel-verdelingen?

Er is nog een reden waarom ik op compositie-effecten wijs. Een op het eerste gezicht aannemelijke verklaring van de recente trend naar toenemende inkomensverschillen doet namelijk beroep op zo'n effect. In de meeste Westerse landen is sinds de jaren zeventig het percentage huishoudens met twee verdiemers toegenomen, en omdat mannen met een hoge opleiding veelal zijn gehuwd met een hoog opgeleide vrouw en vrouwen die blijven werken gemiddeld hoger zijn opgeleid dan vrouwen die daar mee ophouden, zijn op het niveau van huishoudens de inkomensverschillen toegenomen.

Na deze toetsing van een oppervlakkige verklaring, ontwikkelt Wilterdink een diepere verklaring. Gangbare conjuncturele en politieke verklaringen zijn onvolledig. Een meer omvattende theorie heeft als uitgangspunt Elias' interdependentiebegrip. Dat heeft evenwel geleid tot twee diametraal tegenover elkaar staande stellingen: de uitspraak van Goudsblom volgens welke toenemende interdependentie nauw samenhangt met toenemende stratificatie en die van Elias volgens welke meer interdependentie samengaat met vermindering van sociale ongelijkheid. Deze moeilijkheid helpt Wilterdink de wereld uit door te beweren dat een verruiming van interdependentienetwerken tot meer ongelijkheid leidt, en een verdichting van interdependentienetwerken tot minder ongelijkheid. Deze stellingen vallen uit de lucht en dat kan niet door de beugel als ze diepgang aan een verklaring moeten verschaffen.

Over de eigen stellingen zegt Wilterdink dat ze nog te algemeen zijn en dat de gevolgen van lange-termijnprocessen ook van specifieke condities afhangen. Vervolgens duikt de zinsnede op dat een globaal antwoord moet volstaan. Dat antwoord luidt dat de ontwikkeling van de sociaal-economische verhoudingen binnen Westerse staten afhangt van de verhoudingen tussen die staten. Wilterdink typeert evenwel de verhoudingen tussen hen aan de hand van drie in de tijd na elkaar komende specifieke condities: de verhoudingen

tussen Westerse staten werden in de eerste helft van de twintigste eeuw gekenmerkt door twee wereldoorlogen, in de jaren vijftig en zestig door een wat vrijer economisch verkeer, en sinds de jaren zeventig door een voor hen ongunstige verschuiving in de mondiale economische verhoudingen.

Volgens Wilterdink maakte het totale karakter van de Eerste en Tweede Wereldoorlog de inwoners van elk Westers land afhankelijk van elkaar, en wel zo dat interdependienetwerken verdicht raakten. De invoering van algemeen kiesrecht aan het eind van de eerste wereldoorlog en de plannen voor een verzorgingsstaat aan het einde van de tweede vormen aanwijzingen voor die verdichting. Aldus maakt Wilterdink zijn verklaring van de trend naar kleinere inkomensverschillen sluitend. Ze omvat politieke factoren - alhoewel geen conjuncturele - en doet een beroep op interdependenties.

Bevredigend acht ik deze verklaring niet. Wilterdink redeneert vooral vanuit het gebeuren in het Verenigd Koninkrijk. Duitsland kende echter uitgebreide sociale rechten alvorens in dit land een ieder's stem even zwaar ging tellen. Tevens had de ontrechting van Joden in Duitsland in de jaren dertig iets te maken met het voor Duitsland op iets langere termijn wel erg totale karakter van de Eerste Wereldoorlog. Wilterdink's geschiedenis lijkt die van overwinnaars.

Wat ernstiger is: algemeen kiesrecht mag de bewoners van een land aan wie eens censuskiesrecht was voorbehouden afhankelijker maken van de rest van de bevolking, Wilterdink zegt er niet bij dat die anderen dan minder afhankelijk van de oude elite worden. Hij ontwijkt zelfs in bepaalde mate bewoordingen volgens welke in de twintigste eeuw sommige westerlingen minder afhankelijk werden van anderen. Uiteindelijk zegt Wilterdink dat werknemers met de sterke loongroei in de jaren vijftig en zestig minder afhankelijk werden van hun bazen. Wilterdink's geschiedenis gaat vooral over bovenlagen.

Over Wilterdink's verklaring van de recente toename in het Westen van inkomensverschillen valt ook wel wat op te merken. Zo zeggen haar concrete veronderstellingen niet uitdrukkelijk voor welke landen de economische machtsverhoudingen gunstiger werden en zijn haar algemene hypothesen niet uitgewerkt tot nieuwe afleidingen over inkomensverschillen in die landen. Wilterdink maakt het zich boven-

dien onnodig moeilijk door wel de inkomensverschillen tussen alle wereldbewoners aan de orde te stellen. Waarom niet gemakkelijk begonnen met nieuwe afleidingen over inkomensverschillen in alleen Japan? Wilterdink's geschiedenis blijft die van het Westen.

De volgende punten betreffen andere bijkomende veronderstellingen. Ik zou eigenlijk wel eens willen zien in hoeverre de gevolgen voor Frankrijk van de Frans-Duitse oorlog uit 1870 groter waren dan de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog voor dit land. En was de Eerste Wereldoorlog overal in het Westen even totaal? Hoezo werd in Nederland aan het eind van die oorlog algemeen kiesrecht ingevoerd, terwijl het neutraal was? Ook is onduidelijk waarom de verschuiving van de economische verhoudingen in de wereld neerkomt op een verruiming en niet op een verdichting van interdependentienetwerken. Was er voor de Tweede Wereldoorlog geen handel in koloniale waren? Evenmin is het een uitgemaakte zaak dat die verschuivingen pas in de jaren zeventig begonnen. In de jaren zestig kwam een aanzienlijk deel van de Westeuropese markten in handen van Europese vestigingen van Amerikaanse bedrijven, en rond 1990 is het overschot op de Nederlandse betalingsbalans procentueel maar weinig kleiner dan dat op de Japanse. Trouwens, is het voor West-Europa niet gunstig de Verenigde Staten en Japan als twee met elkaar wedijverende economische grootmachten boven zich te hebben?

Tenslotte de opmerking dat de door Wilterdink gesignaleerde betrekkelijke late toename van de inkomensverschillen in Nederland mooi past in een verklaring die een beroep doet op de veranderende mondiale economische verhoudingen. Die verschoven voor Nederland namelijk niet meteen in ongunstige richting: de prijs van aardgas was gekoppeld aan die van aardolie en de aardgasbaten maakten op een gegeven ogenblik tien procent van de overheidsinkomsten uit. Op die specifieke conditie wijst Wilterdink echter niet.

Samenvattend: Wilterdink's streven naar een omvattende verklaring van korte- en lange-termijntrends in inkomensverschillen verdient lof. Zijn verklaring omvat nog geen nieuwe concrete voorspellingen. Ik hoop duidelijk te hebben gemaakt dat dit zeer wel kan. Wilterdink's verklaring in termen van interdependenties moet echter wedijveren met Lenski's verklaring die een beroep doet op machtsverschillen. Die stamt uit 1966 en is door anderen in de loop van de tijd her-toetst, bijgesteld en uitgebouwd. Ik kan hier beide verklaringen niet

met elkaar vergelijken. Voor een uitgewerkte versie van Lenski's theorie verwijs ik naar *Sociologie* van Ultee, Arts en Flap. Zonder de uitkomst van die vergelijking te gebruiken, zeg ik hier dat Wilterdink's antwoord op de door hem gestelde vraag minder globaal is dan het lijkt. Hij beschouwt evenwel de specifieke condities voor de toepassing van interdependentiehypothesen onvoldoende als bijkomende veronderstellingen die op hun houdbaarheid zijn te onderzoeken. Door de grote aandacht voor de vaststelling van trends, bleef de figuratiesociologie tot nu toe beschrijvende sociologie. Met de formulering van een verklaring die bestaat uit duidelijk herkenbare algemene hypothesen en een opsomming van de concrete condities bij hun toepassing, is de figuratiesociologie uit Wilterdink's intrede ook verklarende sociologie geworden. De figuratiesociologie heeft evenwel de weg naar de toetsende sociologie nog niet gevonden.